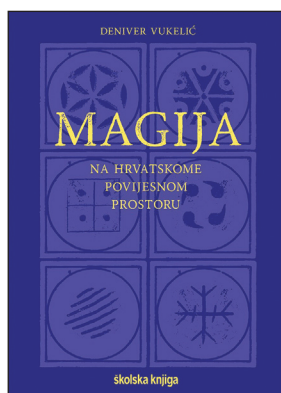

Приказ / Review

Čitanje kroz mota o magiji kao kontrafobičnom ponašanju

Deniver Vukelić, *Magija na hrvatskome povijesnom prostoru*. Zagreb: Školska knjiga, 2021, 752 str.

Knjiga enciklopedijskoga formata *Magija na hrvatskome povijesnom prostoru* dr. sc. Denivera Vukelića prvi je sustavni znanstveni pregled magije, magijskih vjerovanja i praksi, kako to naslov pozicionira, na hrvatskome povijesnom prostoru. Autor se tijekom višegodišnjih istraživanja bavi fenomenima progona vještica, starovjerja, dvovjerja, rodnovjerja, novovjerja poput neošamanizama i neoanimizima, i interpretira njihove kulturne obrasce ovoga prostora, ali i u dijakronijskom kontekstu Europe i svijeta. Deniver Vukelić je završio studij povijesti, hrvatskog jezika i književnosti te doktorirao na etnologiji i antropologiji, a ključno područje njegovih znanstvenih interesa je hrvatska povijest srednjeg i ranog srednjeg vijeka, vrijeme hrvatske, ali i europske prošlosti u kojem se nužno, kako se medijski promovirala navedena knjiga, „spotaknuo“ i na magiju.

Nije slučajno što, nakon uvoda u kojem spominje stablo kao *axis mundi*, Deniver Vukelić, povjesničar, kroatist te doktor etnologije i antropologije, u popularnom medijskom žargonu nazvan i *doktorom za magiju*, razmatranja o magiji (grč. *mageía* čarolija) – magijskim sustavima, modelima i praksama na hrvatskome povijesnom prostoru, dakle, ne samo u etnotradiciji – otvara citatima dvaju teoretičara, Nicka Farrella, koji kao praktičar magije radi razliku između magije i navike (recimo, jutarnje crne ili pšenične kave), i izraelskoga povjesničara Yuvala Hararija (izraelski povjesničar folklornih studija i komparativne religije na Ben Gurion Sveučilištu u Izraelu; treba činiti razliku između njega i njegova dvadesetak godina mlađeg i popularnijeg sunarodnjaka Yuvala Noaha Hararija, povjesničara i filozofa s Hebrejskog sveučilišta u Izraelu), koji magiju određuje slično teoretičaru rituala Fritsu Staalu – kao ritual bez značenja. Istina, pridodaje Harari, kao što bi istaknuo i Staal, „nešto u tome plijeni, zaokuplja maštu“.

Predgovor o knjizi Denivera Vukelića napisala sam tragom njegova odabira uvodnih citata svakome poglavlju, s obzirom na to da svaki citat (moto) nagovještuje smisao, osnovni motiv ili sadržaj samoga poglavlja. Dakle, prvi dio knjige „Što je magija i kako se ona dijeli“ čini poglavlje „Što je magija?“ (str. 23–119), kojemu je simbol motiv perunice. U njemu autor dihotomijski postavlja zapis teologa i filozofa Rogera Bacona, koji je smatrao da je magija prijevarna i kao takva iluzija, ali je u svojem *Većem djelu* (*Opus maius*) prihvatio ideju da su neki njezini dijelovi moguće istiniti, te zapis-apoftegmu Roberta A. Heinleina, koji se, uz Asimova i Clarkea, ubrajao u glasovitu „veliku trojicu“ znanstvene fantastike.

U drugom poglavlju o podjelama magije (naime, magiju je autor razdijelio na magijske prakse/rituale, sredstva i osobe, str. 121–277), koje uglavnom temelji na klasifikaciji magijskih praksi lingvista Jonathana Ropera, Deniver Vukelić u žanrovskom citiranju sučeljava Jungovu dubinsku psihologiju o arhetipovima kao beskrajnim diferencijacijama i zapis Terryja Pratchetta, autora fantastičnih romana, o tome da se devedeset posto magije sastoji od poznavanja samo jedne činjenice više. Inače, jedno od obilježja Pratchettova stila pisanja jest da većina njegovih knjiga nije podijeljena u poglavlja, s obzirom na to da se ni život, kako je jednom prigodom izjavio, ne zbiva po poglavljima.

Drugi dio knjige o magiji/magijama na hrvatskome povijesnom prostoru otvara treće poglavlje o magijskim praksama u prapovijesti i starom vijeku (str. 281–321), koje autor označava vizualnim simbolom zemlje, sučeljavajući dva citata – Frazerovu evolucionističku odrednicu o tome da magija prethodi religiji, koju autor potkopava Wittgensteinovom *sinkronijskom* kritikom Frazerova evolucionizma: „Frazer je mnogo veći divljak od svojih divljaka jer oni nisu daleko odmaknuti od razumijevanja duhovnih stvari od Engleza 20. stoljeća. Njegova objašnjenja primitivnih praksi mnogo su siroviya od značenja samih praksi.“ (prema Vukelić, str. 281). To je ujedno i jedini Wittgensteinov citat o njegovu sukobu s Frazerom u knjizi Denivera Vukelića. Naime, Frazer u svojem poznatom evolucionizmu stvara trofaznu putanju od magije, preko religije, do znanosti, u kojoj navodi da se znanost i magija temelje na vjeri u manipulaciji prirodnim zakonima, a da je religija temeljena na vjerovanju u duhove. Antropološka razmatranja suodnosa magije i religije mogu se pratiti u slijedu od Tylora i Frazera do Durkheima, Maussa i Lévy-Bruhla ili pak od Tylora i Frazera do Malinowskog, Evans-Pritcharda i Radcliffe-Browna te Lévi-Straussa, koji pokazuje da oba načina mišljenja – i divlja (nepripitomljena misao, različita od kultivirane ili pripitomljene misli) i pitoma misao – mogu postojati jedan uz drugi i međusobno se prožimati.

Četvrto poglavlje pod naslovnom odrednicom „Sukob i suživot religije, prava i magije u hrvatskome srednjem i ranom novom vijeku“ (str. 323–481), koje je određeno motivom vatre, sučeljava dva citata. Prvi je fragment iz

Macbetha kojim Shakespeare opisuje vještice čaranje nad kotlom, kojim daje ideju iskonske maternice u kojoj su izmiješani svi oblici života. Takva je simbolika, kako navodi feministica Barbara G. Walker, bila suprotstavljena kršćanskom poimanju nastavka života u raju ili paklu jer je podrazumijevala da se sav život vraća u primordijalnu kašu – alkemičarski koncept *massa confusa*, što je Katolička Crkva smatrala herezom zbog implikacije o reinkarnaciji. Ujedno vještici kotao reprezentira i Shakespeareov komentar na političku korupciju i ludilo političke kuhinje toga doba. Slijedi humoristički komentar Terryja Pratchetta (ponovo on) iz njegova romana *Small Gods* o odnosu vještica (vještih žena, onih koje sve znaju) i stožernih bogova pandemijskoga Olimpa, bilo kojega predznaka, o tome da većina vještica *ne vjeruje u bogove* – „Znaju one da bogovi postoje, naravno. Čak povremeno i posluju s njima. Ali ne vjeruju u njih. Znaju ih predobro. To bi bilo kao da vjeruju u poštara.“ (prema Vukelić, str. 324). Navedeno poglavlje, među ostalim, podastire i pregled alkemije u hrvatskome kontekstu i dokumentira da je razdoblje srednjega i ranoga vijeka najintenzivnije razdoblje vezano za magijske prakse kod nas. To je razdoblje koje možemo promatrati tijekom trinaest stoljeća, počevši od pada Zapadnoga Rimskog Carstva te širenja i konstitucionaliziranja kršćanstva kao dominantne religije na europskome kontinentu, čime je otpočeo, pridodaje Deniver Vukelić, dugotrajan proces promjena religijsko-magijske paradigme.

Peto poglavlje o magiji i pučkoj kulturi (str. 483–550), sa simbolom vode, sučeljava Freudovo promišljanje o emotivnoj, performativnoj snazi riječi te zapis kletve iz *Bašćanske ploče*, jednoga od najstarijih hrvatskih epigrafskih spomenika pisanoga glagoljicom: *Da tko to poreče, neka ga prokune i Bog i 12 apostola i 4 evanđelista i sveta Lucija. Amen*, u kojemu se prožima magijska i religijska praksa uz pravnu nišu, što potvrđuje da je u povijesnoj hrvatskoj zakonodavnoj tradiciji kletva prisutna od samih početaka zapisivanja, a u ovome primjeru i u funkciji očuvanja pravnoga zapisa darovnice. Ukratko, u tom petom poglavlju promatraju se prije svega usmenoknjiževni oblici zapisani i sačuvani u hrvatskoj kulturnoj tradiciji koji zbog svoje polivalentnosti spadaju u magijske oblike, ali i u korpus usmene književnosti. Riječ je ponajprije o urocima, basmama, kletvama i predajama. U tom petom poglavlju o magiji i pučkoj kulturi autor donosi i zasebnu cjelinu o magiji u pučkoj i popularnoj kulturi muslimana od 18. stoljeća do danas. Nadalje, kao provodna interpretativna nit kroz sva poglavlja, promatra se magija u pisanoj književnosti, gdje se vrši pregled od srednjovjekovnih mirakula sve do popularne književnosti 20. stoljeća – na primjeru *Gričke vještice* Marije Jurić Zagorke, kao i fantastike. Naime, autor uvijek ističe kako je njegova znanstvena znatiželja prema magijskom fenomenu nastala na studiju povijesti i kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, i to na izbornom kolegiju „Život građana Zagreba u 18. stoljeću kroz zrcalo arhivske građe“ prof. dr. sc. Zvezdane Sikirić Assouline. Presudan je bio

seminarski rad o sudskom zapisu sa suđenja Margareti Kuljanki, koja je u zagrebačkom Gradecu u 18. stoljeću optužena i osuđena za vješticarstvo.

U završnom, šestom poglavlju, pod nišom zračnoga simbola, koje tematizira magiju u suvremenome društvu (str. 551–748), Deniver Vukelić, među ostalim, istražuje *wiccu* i rodnovjerje u Hrvatskoj te donosi i recentne podatke o tome da je ujesen 2020. godine društvo Paganski krug Hrvatske pokrenulo i tečaj pod nazivom „Uvod u paganizam i wiccu“, koji će trajati do ljeta 2021. godine te pokrivati teorijsko znanje i praktični rad s područja *wicce*. U tom poglavlju sučeljava dva citata: citat psihoanalitičara Thomasa Szasza, u kojem kaže da, dok „je religija bila jaka, a znanost slaba, ljudi su zamjenjivali magiju za medicinu; sada, kad je znanost jaka, a religija slaba, ljudi zamjenjuju medicinu za magiju“ (prema Vukelić, str. 552), i citat sjajnoga Terryja Pratchetta (treći put istaknut) s humorističkom demontažom, u kojem ističe da previše „magije može smotati vrijeme i prostor oko sebe, a to nisu dobre vijesti za vrstu osobe koja je odrasla naviknuta na stvari kao što su posljedice koje slijede stvari poput uzroka“ (prema Vukelić, str. 552). Time Terry Pratchett u romanu *Sourcery* sjajno tumači uzročnost koja vrijedi u magijskome sustavu mišljenja, bilo imitativnom (imitativna ili homeopatska magija), koja je temeljena na načelu da slično stvara/izaziva slično, ili pak kontagioznom (kontagiozna magija ili magija *po dodiru*), kako je Frazer diferencirao dvije vrste magije u svojoj knjizi *Totemizam i egzogamija*. O navedenoj magijskoj uzročnosti svjedoči primjerice i Edward Evans-Pritchard u knjizi *Vješticarstvo, proročanstva i magija Azanda (Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande, 1937)*, kada tumači komplicirane predodžbe uzročnosti kod Azanda. Među ostalim, navodi primjer kako Azande tumače pad žitnice koja je ubila dvije osobe koje su sjedile ispod nje. Azande su, dakle, svjesne/i činjenice da termiti uništavaju žitnicu, ali znanstveno razmišljanje ne odgovara na pitanje zašto je grana pala upravo u to doba i ubila baš to dvoje ljudi. Zato odgovor na navedeno pitanje Azande traže u vješticarstvu. Naime, u tom poglavlju Deniver Vukelić ispisuje pregled slavenskoga, odnosno hrvatskoga rodnovjerja, koje se po svojim sličnostima, specifičnostima i razlikama, prema autorovim spoznajama, ubraja u novovjerja, preciznije u neoanimizme s naoko politeističkim glavnim nositeljem duhovno-magijskog sustava, te ga i analizira kao glavni primjer neoanimizama u hrvatskoj *sociosferi*.

Sažeto, riječ je o prvome sustavnom istraživanju navedene teme što se tiče znanstvenog prostora u Hrvatskoj, kojim Deniver Vukelić demonstrira da su magijski obrasci i magijske predodžbe imali znatan utjecaj na hrvatski kulturni identitet te da se novovjerne, postkršćanske i nekršćanske magijske predodžbe 20. i 21. stoljeća isprepliću s kršćanskom kulturnom ideosferom. Time, kao i Claude Lévi-Strauss, Deniver Vukelić svjedoči da nema razlike između divlje i pitome misli.

Kao što je pak dokazao socijalni antropolog Stanley Jeyaraja Tambiah, primjerice u knjizi *A Performative Approach to Ritual* (1981), koji je naglašavao izvedbu i utjelovljenje u ritualima, a pritom negirao zapadnjačku racionalnost koja svijet dijeli na binarne opozicije –objekt/subjekt, materiju/duh, realnost/iluziju, te je prve kategorije ta racionalnost stavljala u povlašteni položaj u odnosu na drugi dio para – i Deniver Vukelić pokazuje kako se u takvom sustavu magija i učinkovitost, uspješnost rituala (engl. *efficacy*) često tumače kao iluzija ili psihološki trik da zapravo „stvarno“ ne djeluju, da navodno nisu „realne“.

Knjiga *Magija na hrvatskome povijesnom prostoru* Denivera Vukelića, svojevrsnoga teorijskog *pontifexa* između filologije, etnologije i povijesne znanosti, demonstrira da magija – u smislu kontrafobičnoga ponašanja, kako je magiju odredio mađarski psihoanalitičar i antropolog, jedan od najvažnijih antropologa psihoanalitičara, Géza Róheim ili, kako je zaključio Claude Lecouteux: „Dugovječnost vjerovanja je začuđujuća jer, kako kaže Jacques Le Goff, ‘nikada nismo izašli iz srednjega vijeka’“.¹

Kao što uvodno i zaključno autor navodi, knjiga je istovremeno priručnik za razumijevanje teorije magije, definiranja brojnih magijskih fenomena i praksi, ali i prva ovakva interdisciplinarna studija različitih magijskih praksi na hrvatskom povijesnom prostoru promatrana iz više perspektiva: znanstvene, religijske i praktičarske, jer su svakako magija, religija i znanost tri oblika ljudske percepcije svijeta iznimno važna kao kulturni mehanizmi sveprisutni u ljudskoj kulturi i životu, koji utječu na svakodnevicu, pravo, književnost, duhovni život, a ponekad i na poslovne i vojne odluke.

Ovaj kratak prikaz (što je, zapravo, varijanta moga predgovora autorovoj knjizi) mogu završiti sljedećom upozorбом: „Zbog čega su nas učili da se bojimo vještica, ali ne i ljudi koji su ih žive spaljivali?“ američke književnice Teal Swan (*Duhovni katalist, Spiritual Catalys*), koju je Radovan Rus koristio kao moto za svoj prikaz ove iznimne knjige Denivera Vukelića, koja je od 2021, kada je objavljena, doživjela već tri izdanja. Iskrene čestitke.

Suzana Marjanić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb /

Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb

E-mail: suzana@ief.hr

<https://orcid.org/0000-0002-6158-3006>

Примљено/Received: 3. 2. 2025.

Прихваћено/Accepted: 5. 2. 2025.

¹ Cit. prema: Marjanić, S. (2009). Talisman i amulet; dvije strane kontrafobičnoga ponašanja. U: C. Lecouteux. *Knjiga amuleta i talismana*. Zagreb: Scarabeus, 274–285 (citirano preuzet sa str. 285).